

**ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ
НЕГІЗДЕРІН А.ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ
МЫСАЛЫНДА ҚАРАСТЫРУ АМАЛДАРЫ**

Сұлтанбек Дулат Мейрамбекұлы

*Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті, 1 курс докторанты*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15271936>

Аннотация. Бұл мақалада оқу сауаттылығының теориялық негіздері мен оны функционалды грамматика тұрғысынан зерттеу мәселелері А.Құнанбайұлының шығармашылығы мысалында қарастырылады. Оқу сауаттылығы оқушылардың мәтінді түсіну, талдау және қолдану қабілеттерін дамытуға бағытталған маңызды құзыреттіліктердің бірі болып табылады. Функционалды грамматика тілдік бірліктердің мәтін ішіндегі қызметін талдай отырып, оқушылардың мәтінді мағыналық тұрғыда игеруіне ықпал етеді. Сонымен қатар, зерттеуде PISA халықаралық тестілеуі аясында оқу сауаттылығын бағалау ерекшеліктері мен оның функционалды грамматикамен байланысы қарастырылды. Осы бағытта жүргізілген талдау нәтижелері оқу процесіне функционалды грамматика элементтерін енгізудің тиімділігін көрсетеді.

Түйінді сөздер. Оқу сауаттылығы, функционалды грамматика, мәтінді түсіну, PISA, тілдік бірліктер, Абайдың қарасөздері.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінде оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту басты басымдықтардың бірі ретінде қарастырылуда. Оқу сауаттылығы – жеке тұлғаның мәтінді түсіну, оны талдау, мағыналық құрылымын ажырату және алынған ақпаратты өмірлік жағдайларда қолдану қабілеті. Бұл дағды 21 ғасырда қажетті құзыреттіліктердің бірі саналады және білім алушының ойлау қабілетін дамытып, түрлі мәтіндермен жұмыс істеу шеберлігін қалыптастырады.

Халықаралық деңгейде оқу сауаттылығының маңыздылығы PISA (Programme for International Student Assessment) сияқты зерттеулер арқылы анықталады. Бұл тестілеу оқушылардың алған білімін күнделікті өмірде қолдану дағдысын бағалауға бағытталған. Қазақстандағы білім беру реформалары да осы бағытта оқу сауаттылығын дамытуды көздейді, себебі функционалдық оқу дағдылары төмен оқушылардың академиялық жетістігі де төмен болатыны дәлелденген.

Оқу сауаттылығын дамытуда функционалдық грамматика ерекше рөл атқарады. Функционалдық грамматика тілдік бірліктердің тек құрылымдық емес, сонымен қатар мағыналық және коммуникативтік қызметтерін зерттейді.

Бұл бағыт мәтінді терең түсінуге, оның логикалық құрылымын анықтауға, грамматикалық құрылымдардың мәтін мағынасын қалай өзгертуі мүмкін екенін ұғынуға көмектеседі. Осыған байланысты, функционалдық грамматикалық әдістерді оқу сауаттылығын арттыру мақсатында қолдану – тиімді тәсілдердің бірі болып табылады. [1]

Зерттеулер көрсеткендей, функционалдық грамматика арқылы оқушылардың оқу сауаттылығы мен мәтінді түсіну деңгейін жақсартуға болады. Бұл әдіс оқушыларға мәтіннің мағыналық-құрылымдық ерекшеліктерін тереңірек меңгеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, грамматикалық талдау мәтінмен жұмыс жасаудағы маңызды құрал ретінде қарастырылады. Осыған байланысты, оқу сауаттылығының теориялық негіздерін функционалдық грамматикалық аспектіде қарастыру – қазіргі білім беру ғылымы үшін маңызды зерттеу нысаны болып табылады. [2]

Оқу сауаттылығы – жеке тұлғаның мәтінді түсіну, талдау, интерпретациялау және алған ақпаратты әртүрлі жағдайларда тиімді пайдалану қабілеті. Бұл ұғым дәстүрлі «оқи білу» түсінігінен әлдеқайда кең, себебі оқу сауаттылығы тек әріп танып, сөздерді танумен шектелмейді, ол мағынаны түсіну, ақпаратты сараптау және оны қолдану дағдысын қамтиды.

Қазіргі зерттеулерде оқу сауаттылығының бірнеше негізгі компоненттері ажыратылады:

1. Түсіну (декодтау) – мәтіндегі сөздер мен сөйлемдердің мағынасын ашу, негізгі ойды ұғыну.

2. Интерпретациялау (талдау және байланыстыру) – мәтіннің мазмұнын басқа ақпараттармен салыстыру, логикалық байланыстарды орнату.

3. Бағалау және қолдану – мәтіндегі ақпараттың сенімділігін бағалау, алынған білімді нақты жағдайларда пайдалану. [3.17]

Оқу сауаттылығының даму эволюциясы ХХ ғасырдың екінші жартысында басталды. Бұрын оқу қабілеті тек мәтінді дауыстап оқу немесе жазбаша мазмұндаумен бағаланса, қазіргі таңда оның функционалдық және когнитивтік аспектілері маңызды рөл атқарады. Әлемдік тәжірибеде функционалдық оқу сауаттылығын бағалаудың негізгі құралдарының бірі – PISA (Programme for International Student Assessment) халықаралық зерттеуі. Бұл тестілеу оқушылардың оқыған мәтінін қаншалықты терең түсінетінін, оны күнделікті өмірде қалай қолданатынын бағалайды. [4]

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

PISA нәтижелері көрсеткендей, жоғары оқу сауаттылығы бар оқушылар ақпаратты тиімді өңдей алады, әртүрлі мәтіндер арасындағы байланыстарды анықтап, оларды логикалық тұрғыда қолдануға қабілетті. Бұл ретте, оқу сауаттылығы тек гуманитарлық бағытта ғана емес, жаратылыстану ғылымдары мен математикалық сауаттылыққа да әсер етеді. [9]

Оқу сауаттылығының маңыздылығын білім беру жүйесі де ерекше атап өтеді. Қазақстанда бұл ұғым білім беру бағдарламаларында, әсіресе жаңартылған мазмұндағы оқыту стандарттарында кеңінен қолданылады. Мектеп бағдарламаларында оқушылардың мәтінмен жұмыс жасау дағдыларын дамыту, ақпаратты саралау, функционалдық мағынасын түсіну қабілеттерін жетілдіру негізгі мақсаттардың бірі ретінде қарастырылады. Мысалы, Абайдың үшінші қара сөзі бойынша құрастырылған ашық және жабық тест тапсырмаларын ұсынып көрелік:

1. Қазақтың бірінің біріне қаскүнем, жалқау, тілектес болмауының себебі неде?

- a) Өнер, ғылымнан басқа ойдың жоқтығынан;
- b) *Төрт аяқты малдан басқа ойдың жоқтығынан;*
- c) Екіншіліктен басқа ойдың жоқтығынан;
- d) Саудадан басқа ойдың жоқтығынан;
- e) Білімне басқа ойдың жоқтығынан;

2. “Тағы болыс болып қаларға мүмкін болар ма екен” деп ойлаудың себебі неде?

- a) *Халыққа шексіз билік жүргізуге құмарту*
- b) Халыққа кеңес жүргізуге құмарту
- c) Халыққа қол ұшын беруге құмарту
- d) Ауылдың жағдайын көтеруге құмарту
- e) Халықты өнер, білімге жетелеуге құмарту

3. Байлар момын халықтың үстінен не мақсатпен өтірік арыз жазады?

- a) Жерді халыққа бермеу үшін;
- b) Момын халықтан құтылу үшін;
- c) *Ұрлықтары әшкере болмай, болыс болу үшін;*
- d) Кедейлерге малдарын бақтыру үшін;
- e) Кедейлерді ауылдан алыстату үшін;

4. Үшінші қара сөзінде ақын не себепті малға жақын, надан, билік құмар адамдар жайында сөз қозғайды?

5. Қара сөздегі Абай ақынның ойының өзектілігі неде?

6. Қара сөздегі кездесетін кірме сөздердің мағынасын өз сөзіңізбен түсіндіріп беріңіз

Һәмма ғалам-	партияластық-	уголовный іс-	дознание-тергеу-
уезный начальник-	военный губернатордың назначениесі-	старшина-	посредник-

Қазіргі заманғы әдіскерлер мен зерттеушілер оқу сауаттылығын дамытудың тиімді жолдарының бірі ретінде функционалдық грамматиканы қарастырады. Грамматикалық құрылымдардың мәтіннің мағынасын қалай өзгертуі мүмкін екенін зерттеу арқылы оқушылардың мәтінді терең түсіну қабілеті артады. Бұл тәсіл оқу сауаттылығын дамытудағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Осылайша, оқу сауаттылығы – білім берудегі басты құндылықтардың бірі және оны дамыту қазіргі заманғы білім беру жүйесінің маңызды міндеті болып отыр.

Функционалды грамматика тілдік бірліктерді тек құрылымдық сипатта ғана емес, олардың мәтін ішіндегі мағыналық және коммуникативтік қызметін ескере отырып қарастырады. Осы тұрғыдан алғанда, оқу сауаттылығының деңгейін арттыруда функционалды грамматиканың рөлі ерекше, себебі мәтінді толық түсіну үшін оның грамматикалық, мағыналық және контекстуалдық ерекшеліктерін талдау қажет.

Функционалды грамматиканың негізгі зерттеу нысандарының бірі – мәтін құрылымының байланыстылығы мен тұтастығы. Мәтіннің мағыналық тұтастығы оның лексикалық құралдары, грамматикалық байланыстары және логикалық құрылымы арқылы қамтамасыз етіледі. Бұл тұрғыда байланыстылық (cohesion) және тұтастық (coherence) категориялары маңызды орын алады. Байланыстылық – мәтіндегі сөздер мен сөйлемдердің грамматикалық және лексикалық құралдар арқылы өзара байланысуы, ал тұтастық – мәтіннің

логикалық және мағыналық тұрғыда бірізділігі. Функционалды грамматика осы екі көрсеткіштің негізінде мәтінді талдау әдістерін ұсынады. [5]

Оқу сауаттылығын дамытуда синтаксистік құрылымдардың ерекшеліктері маңызды рөл атқарады. Мәтіндегі сөйлемдердің құрылымы мен олардың күрделілік деңгейі ақпаратты қабылдауға тікелей әсер етеді. Мысалы, бағыныңқылы құрмалас сөйлемдер мен салалас құрмалас сөйлемдер оқырманға әртүрлі дәрежеде түсінікті болуы мүмкін. Сондай-ақ, есімдіктердің референциясы, модальділік, шақ категориясы мен грамматикалық тұлғалар мәтіндегі мағыналық байланыстарды нақтылай түседі.

Функционалды грамматика оқу сауаттылығын бағалау тестілерінде, әсіресе PISA халықаралық зерттеуінде, маңызды әдістемелік құрал ретінде қарастырылады. PISA тапсырмалары көбінесе оқушылардың мәтінді түсіну және интерпретациялау қабілетін бағалауға бағытталған. Бұл тапсырмаларда оқушылардан мәтіннің құрылымдық ерекшеліктерін талдау, оның семантикалық байланыстарын анықтау және грамматикалық құралдардың мәтін мазмұнына әсерін түсіну талап етіледі. Осыған байланысты, оқу сауаттылығын дамытуда себеп-салдарлық құрылымдар, шартты құрылымдар, хронологиялық тізбектер және автор көзқарасын білдіретін грамматикалық құралдар ерекше маңызға ие.

Функционалды грамматиканың оқу сауаттылығына тигізетін әсерін айқындау үшін мәтінмен жұмыс істеудің түрлі әдістері қолданылады. Олардың ішінде мәтінді құрылымдық-семантикалық талдау, сөйлемдердің синтаксистік құрылымын өзгерту арқылы мағыналық реңкін анықтау, мәтіндегі логикалық байланыстарды табу сияқты тәсілдер бар. Бұл әдістер оқушыларға мәтінді жай ғана түсіндіріп қоймай, оның ішкі құрылымын талдауға мүмкіндік береді. [6.14]

Қазіргі әдістемелік зерттеулер функционалды грамматиканы оқыту барысында оқу сауаттылығын арттыруға көмектесетінін дәлелдейді. Грамматикалық құрылымдарды тереңірек түсінген оқушылар мәтіннің логикалық байланыстарын тез анықтай алады, автордың негізгі ойын дұрыс қабылдайды және мәтіндегі астарлы мағыналарды түсінуге бейім болады. Сонымен қатар, функционалды грамматика оқушылардың жазба тілін дамытуда да маңызды рөл атқарады, өйткені олар грамматикалық құрылымдардың мәтіннің ақпараттық мазмұнына қалай әсер ететінін түсіне отырып, өз ойларын нақты әрі жүйелі түрде жеткізуге үйренеді. Осылайша, оқу сауаттылығы мен функционалды грамматиканың өзара байланысы қазіргі заманғы білім беру

жүйесіндегі маңызды зерттеу бағыттарының бірі болып табылады. Функционалды грамматикалық тәсілдерді оқу үдерісіне енгізу оқушылардың мәтінді түсіну, талдау және тиімді пайдалану қабілеттерін арттырып қана қоймай, олардың сыни ойлау дағдыларын да дамытады.

Оқу сауаттылығы – заманауи білім беру жүйесіндегі негізгі құндылықтардың бірі. Ол оқушылардың мәтінді түсіну, ақпаратты талдау және алған білімдерін күнделікті өмірде қолдану қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл тұрғыда функционалды грамматика оқу сауаттылығын жетілдірудің тиімді құралдарының бірі ретінде қарастырылады. Функционалды грамматика тілдік бірліктерді олардың мәтін ішіндегі қызметімен байланыстыра отырып зерттейтіндіктен, оқушылардың мәтіннің құрылымын тереңірек түсінуіне, грамматикалық байланыстарды сараптай білуіне және ақпаратты логикалық тұрғыда өңдеуіне көмектеседі. [7.36]

Зерттеу нәтижелері оқу сауаттылығын арттыруда синтаксистік құрылымдардың, грамматикалық категориялардың және мәтіннің байланыстылығын қамтамасыз ететін құралдардың маңызды рөл атқаратынын көрсетті. [8.11] Сондай-ақ, PISA секілді халықаралық бағалау жүйелерінде мәтінді түсіну мен интерпретациялауға бағытталған тапсырмалар оқушылардың функционалды грамматиканы меңгеру деңгейімен тығыз байланысты екенін дәлелдейді. [9] Осыған байланысты, оқу бағдарламасына функционалды грамматика элементтерін енгізу оқушылардың мәтінмен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруде маңызды қадам болып табылады.

Қорыта айтқанда, оқу сауаттылығы мен функционалды грамматиканы бірлесе дамыту – білім берудің өзекті мәселелерінің бірі. Функционалды грамматикалық тәсілдерді оқу үдерісіне енгізу оқушылардың мәтінді түсіну қабілетін жақсартып қана қоймай, олардың сыни ойлауын дамытып, тілдік құзыреттілігін нығайтады. Осыған орай, оқу сауаттылығын функционалды грамматика негізінде қалыптастыру – болашақ ұрпақтың сапалы білім алуына және ақпараттық қоғамда өз орнын табуына ықпал ететін маңызды факторлардың бірі.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әміров Р. Қазіргі қазақ тілі: Синтаксис. – Алматы: Мектеп, 1983.
2. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999.
3. Оразбаева Ф. Тілдік коммуникация және оқыту мәселелері. – Алматы: Санат, 2000.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

4. Сағындықова Н. PISA зерттеулері аясында оқу сауаттылығын дамыту әдістері // Педагогика және оқыту әдістемесі, 2022, №2, 78–85.
5. Тұрсынбекова А. Функционалды грамматика және мәтін құрылымы // Қазақ тілі мен әдебиеті, 2021, №3, 45–52.
6. Төлеубаев Ә. Функционалды грамматика негіздері. – Астана: Ұлттық академиялық кітапхана, 2012.
7. Хасанұлы Б. Қазақ тіліндегі синтаксистік байланыстар. – Алматы: Рауан, 1996.
8. Шәкенова А. Қазіргі қазақ тіліндегі функционалды-грамматикалық құрылымдар. – Нұр-Сұлтан: Ұлттық ғылыми-техникалық орталық, 2018.
9. OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. – Paris: OECD Publishing, 2019.
10. Абайдың қара сөздері, Алматы, Жалын баспасы, 1990ж.